

Издавачи
Народни универзитет Трстеник
Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник

Уредник
Драгиша Батоћанин

Редакција
Драгиша Батоћанин, Верољуб Вукашиновић,
Иван Величковић, Душан Јовић, Јелена Вукчевић,
Ивана Илић

ISSN 2466-4553

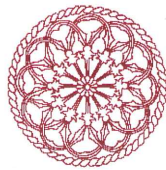
Дизајн корица
Радомир Ђурић

Ликовни мотив на корицама
Силва Вујовић, „Љубостиња“

ЉУБОСТИЊСКА ПРИНОШЕЊА

Годишњак

Јефимијиних дана, број 8

ТРСЕНИК / ЉУБОСТИЊА
2023.

Ана Стишовић Миловановић

СТАРИ ПУТОПИСИ О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – ОДГОНЕТКА ОНОГ ШТО САДА ЖИВИМО

Истраживање старих путописа о Косову и Метохији је за мене била и лична и научна духовна авантура. На Косову нисам била, док ме посао на Институту за српску културу није тамо одвео. И извесно је да сам своја књишка, литерарна знања сасвим променила у непосредном сусрету са људима, земљом, новим перцепцијама историјског и митског. Онда сам промишљала о томе – како се и колико такав, лични и опажајни код одразио на друге, који су на Косово и Метохију долазили из других култура, различитих провинијенција, али најчешће, ко и ја, са пртљагом књишких предзнања, или – нажалост, предубеђења. У истраживању старих путописа, српских и европских, пронашла сам потврду познате истине: разумевање садашњости почиње спознавањем њених корена у прошлости. Стари путописци су драгоцени сведоци сусрета људи и култура, етноса и религија, појединачних и колективних судбина, историјског и митског, али и објективног и личног доживљаја свега реченог. Тек у збиру ових опажаја, можемо се разабрати у компликованом, до данас драматичном балканском или косовскометохијском плетиву.

„Живот је, разуме се, пун авантура: али колико су ове ретке и разводњене ако се не мичемо из једне куће и једне вароши, а колико су убрзане, изненадне, нагле, ако се човек само помери са свога места и упусти се у оно што се зове: Путовање,“ каже Растко Петровић. Описи путовања су зато узбудљива и вишеструко поучна литература, али и драгоцен грађа за различита историјска, социолошка, антрополошка, књижевна истраживања.

Путописна проза је двојако путовање: кроз време и простор, кроз историју и пределе Косова и Метохије. Путовође су они, који су забележили своје доживљаје, утиске, размишљања, у периоду од XV, до прве половине XX века. Истраживање и приређивање избора старих путописа било је нужно условљено неколиким важним књижевнотеоријским постулатима.

Путопис је, каже наука о књижевности, „документарни облик који описује догађаје, људе и утиске које је писац срео и доживео на неком путовању.“ Занимљиво је да у *Речнику књижевних термина* постоји одре-

дница *путописна књижевност*, (не и путопис), која инсистира да је „путопис најприроднији и најизворнији облик романа, [...] јер први описи путовања уједно садрже елементе који ће бити саставни делови авантуристичког романа и егзотичне књижевности.“ Правити дистинкцију између путописа и путописне књижевности није једноставно, управо стога што се, од *Еја о Гилјамешу*, Хомерове *Одисеје*, преко Дантеове *Божанствене комедије*, Сервантесовог *Дон Кихота*, Бајроновог *Путовања Чајлда Харолда*, Свифтових *Гуливерових путовања*, Волтеровог *Кандида*, Поових *Аваншуре Гордона Пима*, до Калвинових *Невидљивих трагова*, тема путовања, реалног или фиктивног, појављује као ејдос, као универзална, свеprisутна тема књижевности. Ова архетипска тема у путопису добија и друге алегоричке, литерарне конотације – авантуре, трагања, сусретања.

Нортоп Фрај каже да се различити облици наратива могу препознати као путопис. Понекад су то писма, дневници, мемоари, понекад бедекери, али и епови, романи, утопије, сатира, научна фантастика. Зато су у овај избор ушле и форме које нису чисто путописне: натписи, писма, белешке, меморалије. Путопис је, пак, обогаћен свим оним елементима, који детерминишу друге жанрове: наратијом, дескрипцијом, субјективношћу, лиричношћу. Оно што различите жанрове и путопис обједињује је универзални, темељни, архетипски модус приповедања о путовању, као покрету кроз време и простор, јунакови доживљаји и рецепција виђеног и искушеног. Путопис је, дакле, сублимат најважнијих прича човечанства: и Аргонаутике и Одисеје.

У старим путописима о Косову и Метохији, заједнички именитељ су елементи одласка из једног у други свет, сусрета са древним, непознатим, невиђеним, чудесним. Путописци трагају за златним руном спознаје интегралности света, кроз искушења којима се опитно доказује сопство. Потом се из похода враћају, са драгоценим искуствима и причом која о њима сведочи. Занимљиво је како су најстарији путописци размишљали о сврси путовања и путничких бележака. Оне су некада биле интимније, настајале у сврху личних мемораблија, а тек срећним околностима, постајале доступне јавности: „Наши су путописи понајвише путнички дневници, који се разликују од наведених путописа особито тим, што нису били написани у сврху, да се на свиет издавају, премда се послије ипак штампали. Ти су дневници записци или биљежите, које су путници за своју порабу водили, да оно, што им се на путовању приказивало знаменито и вриедно да се знаде, то су биљежили, да им у памети остане. У тих дневничких одлучно надмашује индивидуални израз, собствени суд и собствено мотрење путничково, а управ тим су путнички

дневници за научна istraživanja veoma znameniti. Uz građu, koju pružaju, prikazuju i putnikovo cijelo biće, njegovo схваћање и njegove осјећаје, а тим се пред нама отвара доњекле и карактеристика онога вјека. Овакова путовања била су у XVI и XVII стољећу особито међу отрненијими сталиши врло чест“, записао је Матковић, 1878.

Путопис је најчешће објашњаван као „рубни жанр“, или као књижевнанаучна врста отворене форме, у којем се налазе различити дискурси: историјски, антрополошки, митски, социолошки, политички, али и есејистички или лирски. Особености путописа су, стога, изазов за тумаче: ако се приклоне фактографском, анализи измиче литерарни дискурс, и *vice versa*. Извесно, Маркјевич је био у праву када је за овакву врсту књижевних текстова, који обједињују различите дискурсе, казао да их не треба по сваку цену сврставати у родове и врсте, већ им пронаћи *природне групе*, које се не опирају широким захватима и екскурсима ауторовог наума, теме, структуре, стила или семантике. Битор је, рецимо, имао идеју да се у теоријским проучавањима књижевности формира посебна област, која би се бавила путовањима (итерологија), и која би била једнако заинтересована за фикциона као и за реална путовања.

Међу многим дефиницијама путописа, најближа идеји интегралности жанра је она, која каже да се приповедања о путовању, па и „путовања првенствено односе на путника и на светове које путник сусреће“, примећује Цветан Тодоров, „путовање једновремено оставља траг у простору, у времену и у друштвеној хијерархији,“ како каже Леви-Строс. Путопис је, по утицају на аутора/јунака, па и по интенцији да се утиче на аудиторијум, можда најближи старој идеји да књижевност има снагу мењања света, или бар могућности да мења устаљене рецепције и уврежене стереотипе. „Циљ путописа је био да поучи, да побуди истраживачку или авантуристичку страст, да забави, задовољи радозналост, али и да покаже ауторову памет, ученост, сензибилност, смисао за лепим, сналажљивост,“ каже Пековић.

На путу по Косову и Метохији, путописци различитих провинцијенција, идеја, образовања, учачају сличне или исте феномене, али је разноликост њихових прича доказ могућности бескрајних варијетета, ентропијског отварања, никад исцрпљених могућности приповедања. Или, како би то објаснио Владимир Пропп: „бесконежна разноликост прича може бити генерисана из ограниченог броја основних структура.“

У нашем добу, које доноси питања, која разграђују, а не сабирају; у добу када се идентитет замењује флоскулама, уместо дубинским спознањима; када се свест о себи и другоме своди на површно и чулно –

потребно је вратити се у прошло, у којем се увек налази и корен будућег. Промишљање о спознањима путника, који су, сваки на другачији начин, испричали повест о виђеном и доживљеном, у једном историјски и етнички важном, готово митском пределу, на Косову и Метохији, може бити драгоцен одгонетка свега што сада живимо. Оглушићемо се, стога, о Броделову опомену да се путописи „најчешће тумаче тако што се причавају или се превише цитирају,“ па ће овај избор старих српских и европских путописаца послужити за остварење прагматичне интенције.

Најпре, приређивач је на трагу реченог: међу обимном грађом, требало је изабрати сведочанства, која ће бити репрезентативни путоказ у ходу кроз време и која ће показати све мене живота, и из којих се искуствено учи: грађење и разграђивање, рушење и стварање, дуализме, поделе и сукобе, али и збирања и сагласја. Приређивач је, дакле, морао да се запита, а потом и одгонетне „у којој мери је путопис део модерног хаоса, како и да ли успева да пронађе језик који га изузима из буке, језик који није пуко ћутање прогнане политичке и књижевне животиње, или пригодан пакт са стварношћу?“, како би рекао В. Гвозден.

Одгонетање није могло бити ни површно, ни лако. Избор одломака из интегралних текстова старих путописа, њихова локализација, анализирање биографије путописца и литерарних или документаристичких домета одабраног текста, није ни хотимично, ни истраживање без тенденције. Оно ће послужити валидацији важних, већ заборављених а вредних књижевних текстова, који би требало да се издвоје из заглушујуће литерарне вавилонске буке овог доба и да читаоца, на путовању на које ће кренути кроз старе путописе, подстакну на промишљања о оном што је услов историјског, културолошког, етничког, па и онтолошког трајања.

И српски и европски путописци имају тежак задатак: без обзира на блискост или дистанцу према пределу, људима, историји, они осећају да су сви градови као древна Заира. Јер, „узалуд ћу покушати да ти опишем град Заиру високих бедема... Није од тога она направљена, већ од размера њених простора и збивања у њеној прошлости“, како промишља Калвино у *Невидљивим градовима*. А „опис Заире какав је данас, требало би да садржи целу Заирину прошлост. Али град не прича своју прошлост, већ је садржи као линије на руци.“ Стога сви путописци, походећи Косово и Метохију, осећају пулсирање историје, која, примећују они, детерминише њихову, а извесно и нашу садашњост. Немогуће им је отргнути се древним причама, митовима и легендама, епским песмама, које се чувају у усменом предању, а за људе са ових простора, реалнији су

од сваке стварности. Историјски, псеудоисторијски и митски дискурс је, са разлогом, препознат у путописима као универзалија сваког косовско-метохијског етноса. Те приче су, примећују путописци, увек са заједничким тематским језгром, али се перцепције разликују. И за победника и за побеђеног, Обилић је, неоспорно, велики јунак. Али, његов подвиг и опредељење за „царство небеско“, за друге је најстрашније, мучко убиство. „Безбројне су приче света. Најпре је то чудесно шаренило врста, распоређених између различитих супстанци, као да је свака прилика послужила човеку да му ове приче повери [...]; она је присутна у миту, легенди, басни, приповеци, новели, епопеји, историји, трагедији, драми, комедији, пантомими, [...] шалама, разним чињеницама, у конверзацији. Штавише, кроз ове скоро бескрајне облике, прича је присутна у свим временима, на свим местима, у свим друштвима; прича почиње са самом историјом човечанства; нема и нигде није било ниједног народа без прича; све класе, све људске групе имају своје приче и врло често су у њима заједнички уживали људи различитих, чак супротних, култура; прича не мари ни за добру ни за лошу литературу; интернационална, трансисторијска, транскултурна, она је свуда, као живот,“ каже Барт.

Митски обрасци, утемељени најпре на бинарној опозицији добра и зла, онако како их тумачи Леви-Строс, за људе са ових простора имају снагу божанских закона. Путописци уочавају и објашњавају законе етноса, племена или појединаца, који своју етичку вертикалу заснивају на законима „од старина“, препознајући се као духовни сродници или антиподи митских јунака. Европљани, који су давно одмакли од ових архетипских образаца, са чуђењем описују веру балканског човека у божје провиђење, награду или казну. За људе нашег доба, још су мање појмљива молитвена ћутања Стојне Девичке, којима се насилник кажњава и приводи правди, или беса тврђа од камена и важнија од сопственог живота. „Конструисање карактера почива на темељима мита којим се објашњавају порекло и вредности једне заједнице; осим што нуди „причу“ о томе како је, када и у којим условима реторике жанра, мит прописује какви јесу или какви треба да буду њени чланови, те се тако конструишу идеални или типични припадник колектива. Можда најзначајније, она учвршћује идентитет као динамику персоналног и колективног и омогућава налажење личног идентитета унутар колектива. Помоћу ње се одређују и лоцирају индивидуална сопства у свету, кроз призму колективне личности и њене културе и нуде заједничке митове, историјска сећања, традицију и културу“, тврди Лазаревић.

Временски оквир одабраних путописа је широк, петовековни: први запис српског аутора је из XV века (Деспот Стефан Лазаревић), први запис европског путописца је из XVI века (Феликс Петанчић), а последњи записи припадају првој половини XX века (Вељко Петровић, Ребека Вест). Избор путописа из петовековног периода и из пера по свему различитих путника, такође је важан, јер даје могућност за интегрално сагледавање историјских феномена. На Косову је сваки топоним, свака утврда, порушени манастир или црква, новосаграђена џамија или хан, сваки пазарни дан или раскошни виноград, сведок цикличности времена – јер, како каже Проповедник: „Свему има вријеме, и сваком послу под небом има вријеме.[...] Вријеме кад се убија, и вријеме кад се исцјељује; вријеме кад се разваљује и вријеме кад се гради.“ У драматичним менама историје, коначно, подсећају на то стари путници, живот тражи и налази начине опстанка, јер обичан човек и његова егзистенција морају да претрају сваку историјску непогоду.

Приређивач није ишао само за трагом познатих, „канонизованих“ путописа, нити је био руковођен критеријумима искључиво литерарним или документарним. (У овај избор нису ушли Јиричекови, Милерови или Клервалови путописни текстови, на пример), јер је наум био да се у путопису, књижевнонаучној врсти, не инсистира на фактографском као примарном, али да ће његова вредност бити уважена.

Аутори изабраних путописа су не само из различитих епоха, већ су њихове социјалне детерминанте разнолике, а самим тим и разлози и циљеви предузетих путовања. Истина, међу њима преовладавају „мушки гласови“, но ту су и новинарке, сифражеткиње, хуманитарне раднице. Међу путописцима су један владар, племићи, дипломате, конзуларни саветници или секретари амбасада, писци и песници, свештена лица, историографи, антрополози, географи, учитељи, просветитељи, војници и политички активисти, али и жбири, или светски путници-знатижељници, без другог занимања.

Али, једно је свим путописцима заједничко. Нортон Фрај у *Анашомији кришике*, правећи дистинкцију између путописа и других прозних књижевних текстова, објашњава не само да се путопис разликује од других жанрова по томе што се не темељи на заплету, већ је базиран на тематском модусу, којим се одређује и релација аутора и публике. Аутор путописа подређује елементе приповедања симултаности сопственог искуства и описа објекта опажаја, тако да се путопис лишава унутрашње фикције, да би у први план била стављена спољашња фикција, која базично одређује ауторову перцепцију и селекцију елемената уочене ствар-

ности. Путописац је, дакле, условљен и објективном стварношћу, али и личним и колективним детерминантама. „Путопис је подложен разним ванкњижевним утицајима: политичким, артистичким (утицајима сликарства, филмске уметности, стрипа), културним, научним. Од премоћи утицаја зависи и одређење путописа.[...] Писац-путописац би, упркос одбијању да се политички или идеолошки определи у свом делу, ипак писао са одређеним политичким и/или идеолошким предубеђењем, каже Пековић.

Флобер, и сам путописац, сматрао је да је веома битно да се аутор путописа не сме бавити пуким понављањем оног што је видео, већ мора стварати као и у другим прозним врстама, нову стварност, кроз принцип преобликовања, којим ће виђено претварати у наратив, занимљиву причу, а све то чинити без предубеђења и отвореног ума. Мада је и то приметан посао: таква „путописна врста је сама по себи нешто готово немогућно.“

Путописци знају да читалачка публика углавном не верује у аутентичност податка, факта, чињенице, или на њих брзо заборавља. Начин грађења приче, њена способност да пробуди мисао и побуди емоцију, најбитнији су. То што је, по суду строга Јастребова, Милојевић „највећи псеудоисторичар XIX века“, што имагинацијом боји сваку русевну грађевину косовску, видећи у њој остатке Душанових дворова, или што Челебија најрадије хиперболом описује предобре људе, небески лепе пределе и узбудљиве догађаје, не значи да је вредност путописа мања. Напротив. Можда се баш у тој чаролији приповедања крије и испуњење најважнијег задатка путописног жанра: да буди радозналост и отвара врата духу, за нове подвиге и авантуре.

Песник и путописац, Јован Дучић, признао је да „нема тежег рода него путопис, јер нема опсежније студије о једном расном генију; ни можда веће вештине него дати кроз привидно наивну уметност оно што је предмет личне науке и ерудиције. Али ни личнијег песничког сензитивитета него у додиру са једном туђом земљом“. Несумњиво, „у крајњој дистанци, однос путописаца према стварности није никада доводио у питање однос објективности и субјективности, већ питање тачне реинтерпретације реалности преко личног искуства,“ сматра Богосављевић. Управо стога, од свих који по царству путују, велики Кан највише воли Марка Пола и његове измаштане повести. Поло је видео што нико није: градове и сећања, градове и жеље, градове и знакове, градове и очи, градове и имена, градове и мртве, градове и небо. На мапи његове приче, као код свих путника из давнине, налазе се танки градови, трговински градови,

непрекидни градови, скривени градови. „Није речено да Кублај Кан верује у све што му Марко Поло прича кад му описује градове које је обишао у својим посланствима, али у сваком случају цар Татара и даље слуша младог Венецијанца са више радозналости и пажње него друге гласнике и истраживаче,“ каже Калвино.

Стари путописи о Косову и Метохији, на много начина, на трагу су Полових путовања. Ако су Призрен и Приштина трговачки, а Баковица танки град, сви су косовскометохијски градови непрекидни, а у многоме скривени. И сваки је путописац, по свом осећању, у њима проналазио сећања, жеље, очи, имена, мртве и небо. Савременом читаоцу остаје да пронађе и протумачи градове и знакове.

У овом контексту важно је разумети и објаснити и начине на које путописци стварају. Некада су то белешке које настају одмах на путу, још топле од утисака, а понекад реминисценције, обојене непоузданим присећањима. „Путопис није проста белешка путника о виђеном и доживљеном, већ чињеница да је најчешће немогуће белажити у тренутку када се присуствује или учествује у неком догађају показује да је записано документ, који је настао у призми емоција, сећања, мишљења и знања аутора. Без обзира да ли је белешка настала кратко време после догађаја а у току путовања (исте вечери или неког од следећих дана), дакле да ли носи дневничке карактеристике или су за време путовања набацане цртице пажљиво слагане, током кабинетског уобличавања текста за објављивање, сваки објављени путопис, осим особина типичних за овај књижевно-историјски жанр, носи карактеристике мемоарске и аутобиографске литературе и често мање или више елементе оновремене, релевантне, научне литературе“, сматра Ристић.

При анализи путописа, треба имати на уму Женетову идеју да сваки приповедни текст битно одређују време, начин приповедања и глас. Време и простор у путописима су најважније детерминанте, али је хронотоп често конвертован. Мирча Елијаде говори и о три врсте времена: историјском, психолошком и фантастичном, што могућност релативизовања или конвертовања хронотопа чини потпуно легитимном. Растојање од једног до другог града се мери сатима (јахања или хода, рецимо), а период проведен у неком граду исказан је распоном простора, који је путописац посетио. Темпоралност у путопису није само време записивања, нити причом обухваћено време, већ и ритам саопштавања. Приређивач се трудио да одабере одломке из путописа, у којима ће се избећи ретардације, успорени ритам казивања условљен баластом статистике, фактографије, општепознатих места.

Умберто Еко, зналац реалних и митских земаља, у теоријском разматрању хронотопа (*О књижевности*, 2002), прави занимљиву типологију могућих начина представљања простора у наративу: денотација (прост, чињенички исказ), подробни опис, набрајање, акумулација (сакупљање утисака у општост), описивање кроз лична искуства. Сваки од њих је у овим путописима заступљен, те је и ово један од елемената који одређује меру комуникативности давно насталих текстова. Фокализација, начин приповедања, у овим путописима је махом иста: аутор казује у првом лицу (врло ретко, у првом лицу множине). *Ја-форма* је стари књижевни поступак, који упућује на аутентичност казаног, али дозвољава и субјективност, па и пристрасност. У другом нивоу размишљања о наративним поступцима, често се може уочити и померање тачке гледишта, а овај екскурс отвара питање намере, наума и путовања и писања о путу.

Неки су путописци долазили на Косово, да би службовали. Други, да би наставили пут према великим и важнијим дестинацијама, најчешће Цариграду. Неки су просто знатижељници, па су испитивали историју и мит, кретање становништва, обичаје, речне сликове, састав земљишта или начине на које се сеје пшеница и гаји винова лоза. А неки су долазили да установе куда би се могао правити пут за војску, која би ка Цариграду кренула. Најмалобројнији су они, који су походили завичајне путеве, родну земљу и ходали по сопственим сећањима, „као по месецини“, као бездомни Исакович.

У највећем броју путописа, композиција је линеарна, прати приповедачево кретање и описује догађаје, уз мноштво епизода. Путопис се не темељи на заплету, као друге прозне књижевне врсте, већ на тематском модусу, којим аутор отвара имагинарни дијалог са читаоцем. Тај разговор, и у њему глас приповедача, како сматра Женет, жижа је нараторолошког поступка и чини да путописац једновремено бива и онај који причу казује, али и њен јунак.

Приповедачки поступак је, у овом смислу, далеко успешнији када се користи унутрашња, а не нулта фокализација. Аутор се, дакле, понекад појављује као свезнајући приповедач. На основу виђеног, он даје вредносне судове о прошлости и садашњости, улази и у предикцију оног што ће се догађати; читаоци добијају и моралне, „полезне“ савете, а неретко се путописи окончавају проповедањем личних (политичких, националних, културолошких) вредности. Путопис је увек успелији, ако се глас који приповеда лиши ауторитативног, свевидећег тона znalца и причу каже кроз конкретну перцепцију, обогаћену сазнањима наратора/јунака – дакле, кроз унутрашњу фокализацију. Аутор тада дозвољава

да његова повест буде отворена за упитаности, за имагинарни дијалог са читаоцем, те тако испуни и сврху самог жанра – не само да извести о виђеном, него и да пробуди радозналост за даља читаочева истраживања.

У том смислу, лично и искуствено, дакле субјективно, постаје легитимни поступак: „Опажаји су извор спознаје, иако су они субјективни и непоуздани: исти вјетар једноме јест, а другоме није хладан; једноме је мало, другоме је много зима. Вино није ни слатко ни кисело, него то овиси о човјеку. Како се коме што чини, то такво за њ јесте. Нема дакле истине која би била објективна и вриједила за све,“ каже Питагора. Ово становиште је индикативно и у промишљању о начину, на који ће путописац бирати реалне феномене и како ће их транспоновати у књижевни текст. „Шта ти све нису путописци метали у оквир путописа! И земљопис, и историју, и етнографију, и фолклор, и личне доживљаје, и описе народа и личности које сусрећу – а приликом путовања не срећу се само они људи кроз чију се земљу пролази, него цео свет,“ пише Лебл-Албала.

Путопис, као прича о сусрету, конотиран је вишезначношћу овог појма: не сусреће се путник само са неким делом света, већ кроз фрагмент сусреће интегралност. Јер, „шта значи путовати? Сусретати. Једини важни рјечник је рјечник састанака“, тврди Барт. Није то сусрет само са видљивим и појавним, већ и са прошлим, митским, скривеним. И не најмање важно: путовање је сусрет са сопством, када се опитно доказују личне способности, испитује однос према појавностима, мери граница људскости.

И Цветан Тодоров тврди да се путописи односе једнако и на путника и на светове које среће, и да је путопис заправо „та тачка прожимања, тачка сусрета.“ „Рекло би се да путописи, у најбољем случају, настоје да успоставе равнотежу, да дођу до тачке прожимања ове две приповедне жиже, наратора и света. Та тачка прожимања је тачка сусрета. С једне стране је субјекат, с друге је свет, али они делују једно на друго. Субјекат се руководи начелима одабира, али их у сусрету са светом свесно или несвесно мења, прилагођава му се, преговара с њим, јер и он сам је, чак и кад се представља као отуђен, неминовно његов део, ако ни због чега другог, онда барем зато што прихвата реторику жанра.[...] Путопис укључује двоструко кретање, што подразумева отвореност према стварности која је и прави покретач путовања; али и особено присвајање стварности помоћу аналогија које су регулаторни принцип путовања као део традиције, језика, идеологије и слично“, сматра В. Гвозден.

Да би се стари путописи појмили на суштинском нивоу и да би постали део поимања целовитости историје, простора, времена, света, па и интегралности етноса и појединца у њему, неопходно је имати на

уму да „у случају наше књижевне праксе, зона *годира* дели путописе на оне који наши путописци пишу о страним или нашим крајевима, и на оне који странци пишу о нашим пределима. Тако се слика о „нама“ удваја, јер се одсликава у путописима о „другима“ али и „други“ структурирају своје виђење у реципрочности културних утицаја. У оба случаја, основно је питање сопственог положаја и сопственог саморазумевања,“ каже Пековић. Сваки екскурс из једностраног, формалистичког, у задатим облицима формираног мишљења о себи и другом, бива драгоцен прилог плодотворним расправама о колективном, па и појединачном идентитету.

Поимање свих разлика, а најпре схватање дистинкција које су историјски или културолошки условљене, драгоцено је искуство, јер једнако води и у прихватање другости, као и у прецизну спознају сопства.

Српски путописци о Косову и Метохији говоре као о заветном, митском простору, на којем су сачувани сви трагови негдашње славе, потом страхотне девастације националних, материјалних и духовних вредности. Њихова сензитивност и емпатија за страдање сопственог народа, којем сведоче на сваком кораку, говори и о интенцији путописа. И многи је српски путописац опоменуо да није само освајач кривац за губитке и поразе. Понекад смо, због немара и небриге, због незнања и индоленције, сами себе највећма покорили.

Неки од њих (Григорије Божовић, Растко Петровић, Драгиша Васић), на Косово долазе као Одисеј на Итаку. Ипак, повратак ратника није ни тада смирење на вечно зеленој обали, већ нова аргонаутика, у којој изнова треба установити границе и сопства и нација.

Европски путописци имају често предубеђења и зазор од балканског тамног вилајета. „С том свешћу и тим доживљајима Оријента, створеним на основу оновремених пропагандистичких и литерарних дела, ступали су на наше тло различити путници са Запада, дипломате, амбасадори хришћанских владара на Порти, мисионари католичке цркве, трговачки и политички агенти, шпијуни и пустолови, истраживачи рудног блага, старих споменика или лековитих трава, фолклористи и цртачи географских карата и бројни други, спремни да одатле шаљу најразличитије извештаје и писма својим меценама и финансијерима, сродницима или пријатељима, односно уредништвима оновремених часописа, слике својих доживљаја похођених крајева, стечених овлаш, у пролазу, или с циљем да поближе упознају, разумеју и тумаче њихову судбину, традицију и обичаје. У сваком случају, путници са Запада су у својим путописима наше крајеве јасно назначавали као границу између два

различита света, а прелаз преко ње увек је за њих био у знаку ступања на *нову позорницу* на којој је све друкчије, што је у њиховом доживљају, све до романтичарске епохе, значило све горе, примитивније и опасније. Та антитеза између два, на дугој географској линији, сучељена света, присутна је у путописима кроз цео *турски период*, „с тим што је она, зависно од амбиција и тенденција писца и од захтева епоха у којима су ти текстови настајали, добијала различите интензитета и различита стилска обележја“, бележи Летић.

Парадигматично је и миноризовање културног блага, које би истински зналци морали препознати. Опис Лејардовог пута у Србију, из 1842. године, обилује политичким флоскулама и јасно показује ауторове предрасуде. У једном делу путописа, Лејард описује посету Светој гори (V поглавље II књиге). Најјучљивије је „Лејардово неразумевање и незаинтересованост за вредност онога што види. Благо манастира на Атосу описано је једном реченицом: *Провео сам време у разговору и прикупилању информација од монаха, у посећивању библиотеке и разгледању занимљивих споменика и зидног сликарства која има доста у манастирима*. Толико о уметничким вредностима од стране археолога и историчара уметности! Али је зато скоро цела страница посвећена објашњењу зашто монаси секу мачкама репове – да не би обарале храну са стола!“

Путописци нешто другачије провинијенције, иако баштаници европске културе и вредности западне цивилизације, покушавају да спознају разлоге тако великих разлика између османског Балкана и Европе: „Усамљеност, која је данас тако карактеристична црта у положају Србије – усамљеност коју међу нама непрекидно дају сведочанства људи, који за њу још никада и не чуше, била је природна последица оних приликама што наступиле са турским завојевањем. Осим тога, Србија је била затворена како према трговини европској тако и према мислима њезиним,“ записале су Мекензи и Ирбијева, 1868 године. Георгина Мекензи и Аделина Ирби су кренуле на путовања, јер су желеле да своја књишка знања обогате истинским спознањима живота. Путовале су саме, храбро се суочавајући са предрасудама (које нису важиле само у њихово доба) и истинским опасностима и невољама. Мекензијева и Ирбијева су се мењале у сусрету са новооткривеним земљама, као и други путописци – јер предели које упознајемо, нужно утичу на ново поимање света. У њиховом путопису, као и у свему што су чиниле, очигледна је истинољубивост и емпатија. Оне су, промењене, мењале и свет који су откриле. У европским престоницама говоре о својим искуствима, сакупљени новац улажу у образовање женске деце, покушавају да ублаже неподношљиво лош статус жена у ондашњем друштву. О њима су писали и Шантић и

Андрић. Па се о њима заћутало. Рекла бих, сасвим у нашем маниру кратког памћења. И ако се сада о њима мало зна и говори, не мислим да тишина умањује љубав коју су нам поклониле.

Међу европским путописцима је било и оних, који су са дивљењем и уважавањем говорили о српској историји, сакралним и световним споменицима, али и о истрајној одбрани српског националног идентитета у страхотним условима безакоња.

На страницама старих путописа, појављују се лица Срба православца и потурчењака, Арбанаса католика и муслимана, Црногораца, Турака, Татара, Черкеза, Грка и Бугара, Цинцара, Руса, православних или потурчених Цигана. Сви су они на Косову и Метохији покушавали да осмисле егзистенцију. И како год да су претрајавали, они су део драгоцене приче о поимању другости, као недељивог трајања на овим просторима.

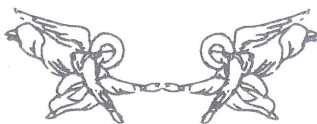
У Клерваловом *Пушовању у Босну* (1855), парадигматично је запажање да се „често срећу мијешана села гдје православни, муслимани и католици живе једни поред других у веома доброј слози када се подбадања споља не јављају да пробуде фанатизам и вјерско питање части. Заједничка свијест која може удружити ове људе већ постоји, и само је треба даље развијати; па и саме њихове незнатне разлике могу се стопити у једно.“ Можда је ова идеја и најважнији легат старих путописа. Спознаја другости, као део спознаје света, у овим је путописима очитована као анагошка нит, коначни исход путовања и најважније искуство, које имплицира да „у друштву постоје нације, класе, сталежи, странке, грађани, другови, управа, звања, али нема *ја* ни *џи*; постоји *ми* тек као социјализација одвојенога од конкретне особе. Када је *ја* постављено пред друштво, оно се нигде не сусреће са *џи*. [...] *Ми* је садржај и својство живота *ја*, јер ни једно *ја* не претпоставља само однос према *џи*, него и однос према човјечијој множини. [...] Постојање се не очитује само у *ја* него и у *џи* и у *ми*. Постојање се никад не очитује једино у *оно*, у објекту, како каже Берђајев.

На овој, крањој интенцији, приређивач је сублимирао своје истраживање старих путописа. У скривници другим очима виђених предела, појавности, догађаја, извесно је, налазе се важни путокази и одговори и за данашње упитаности. Зато су у корпус изабраних текстова ушли они, који имају и литерарну и документарну вредност, који се баве разнородним и аутентичним сведочанствима путника о историјском, митском, социјалном, етничком. Но, у првом плану је повест о људима и свеколиким појавностима живота.

Не заборавимо: „Сећање је раскошно: понавља знакове, да би град почео да постоји.“ (Калвино, 2020, 17) *Стари путописи о Косову и Метохији* подсећају да треба да понављамо знакове, а да путовање ка правим вредностима и суштинским спознањима никад није лако. Али, вреди кренути на пут.

За многе, Косово и Метохија су били и остали „тамни вилајет“. То је веома важна метафора, која је потпуно у сагласју са целокупном повешћу овог предела. Стара народна прича каже да је то архетипско путовање у дубину, понирање у неистражено, одлазак у предео сусрета са сопством. Много је важнији завршетак приче: у тамном вилајету се налази непроцењиво благо, драго камење универзалне приче о човеку. Европљани, који су давно одмакли од ових архетипских образаца, са чуђењем описују веру балканског човека у божје провиђење, награду или казну. За људе нашег доба, још су мање појмљива молитвена ћутања, или беса тврђа од камена и важнија од сопственог живота. И на крају, прича каже – Ко је узео, кајао се. Ко није, такође.

Покровишељ
Општина Трстеник

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

ЉУБОСТИЊСКА приношења : годишњак
Јефимијиних дана / уредник Драгиша Батоћанин. -
2016, бр. 1- . - Трстеник : Народна библиотека
"Јефимија" : Народни универзитет Трстеник, 2016-
(Трстеник : Брза и лепа штампа). - 24 cm

Годишње.

ISSN 2466-4553 = Љубостињска приношења
COBISS.SR-ID 224153100